

Petar Strčić

Arhiv HAZU
Trg J. Strossmayera 2
Zagreb

PRIOLOG POVIJESTI ISTARSKOG SABORA (1861-1916)

UDK 342.5 (497.13 Istra) "1861/1916" (091)

Pregledni članak

Primljeno: 1. 07. 1991.

Istarski sabor formalno je djelovao od 1861. do 1916. godine, ali je praktički prestao sa zasjedanjima već 1910. godine. Ukupno je djelovao tijekom više vremenskih razdoblja, s nizom sjednica. Do 1867. godine birao je poslanike u bečko Carevinsko vijeće među svojim zastupnicima. Djelovao je u izuzetno burnome vremenu druge polovine 19. i početka 20. stoljeća. U Istarskom saboru oštro su se sukobljavale dvije građanske grupacije - talijanaško-talijanska većina koja je bila vladajuća zahvaljujući ekonomskoj i političkoj moći, iako je bila predstavnik manjine stanovništva Istre i otoka, te hrvatsko-slovenska saborska manjina koja je zastupala interese apsolutne većine pučanstva pokrajine. O djelovanju Istarskog sabora postoji dosta sačuvanog izvornog rukopisnog i drugog materijala. Arhivalije su dobro sačuvane i nalaze se u Historijskom arhivu Rijeka.

U 19. st. i na početku 20. stoljeća Istra je, zajedno s kvarnerskim otocima, bila jedna administrativna cjelina, i to u okviru austrijskog, tzv. cislajtanijskoga, zapadnog dijela Habsburške Monarhije. Od 20-tih do 60-tih godine 19. st. to je zapadno-hrvatsko područje činilo Istarsko okružje, sa sjedištem u centralnom mjestu Istarskog poluotoka, u Pazinu; od šestoga desetljeća pa do raspada Monarhije 1918. god. taj isti teritorij čini markgrofoviju koja ima sjedište u Poreču, sa vlastitim Saborom u tome gradu. Okružje odnosno markgrofovija potpadali su pod gubernij odnosno namjesništvo u Trstu, koje je upravljalo cijelim austro-ilirskim primorjem (Istra, kvarnerski otoci, Gorička i Trst).

U pokrajini je, pa tako i u razdoblju djelovanja Istarskog sabora (1861-1916), najveći broj stanovnika bio hrvatske nacionalnosti, no u javnom životu, tj. i u njegovom upravnom dijelu apsolutno je dominirao talijanski jezik. Vladajuću grupu sačinjavali su pripadnici talijanske manjine te talijanaši - pripadnici hrvatskog i slovenskog naroda koji su sebe smatrali Talijanima. Taj uski talijanaško-talijanski sloj, zajedno s malim brojem germanizatorski nastrojenih austrijskih činovnika živio je uglavnom u gradićima, najviše na zapadnoj obali Istre. Iako malobrojna, ta tanka građansko-polufeudalna grupacija u svojim je rukama držala sav ekonomski, a time i politički, kulturni i prosvjetni život pokrajine. Stoljećima privilegiran, taj tanki sloj sačuvao je vladajuće pozicije i u 19. stoljeću, i nakon velikih promjena što su izazvane revolucijama 1789. i 1848. godine, a koje su sa znatnim odjecima protutnjale Europom. On i dalje u svojim rukama drži svu političku, ekonomsku i prosvjetnu vlast.

Razdoblje je to sve brže industrijalizacije Europe, koja je postepeno dodirivala i Istru s otocima. Međutim, ti su dodiri bili slabi, naročito zbog inertnog stajališta talijanaško-talijanskog vladajućeg sloja, koji je živio od iskorišćavanja poljoprivrednoga, uglavnom hrvatskog i slovenskog stanovništva, te od državnih službi. U gospodarskom pogledu Istra je ipak pod neposrednim, iako samo manjim utjecajem tri velika rubna centra u kojima su promjene žive - Trsta, kao najvećeg austrijskog pomorskog centra, Rijeke, koja izrasta u najveći mađarski pomorski emporij, i Pule, koju Austrija upravo u tome razdoblju razvija u svoju najveću ratnu luku; u te gradove odlazi dio stanovništva Istre i otoka.

Istovremeno, drugdje u Europi sve prodornije nadiru moderni nacionalni vjetrovi; u Banskoj Hrvatskoj i u Italiji, npr. dovršavaju se narodni preporodi. I u istarsko-otočnoj pokrajini ima njihovih odjeka, pa i znatnih, tako da u razmatranome periodu upravo u Istri i na kvarnerskim otocima - u zakašnjenju na svoju maticu - traje hrvatski narodni preporod. Ipak, veoma je snažan negativni talijanaško-talijanski ekonomski, politički, kulturni i prosvjetni pritisak na većinsko hrvatsko pučanstvo, tako da i njegova denacionalizacija napreduje ubrzanim tempom. Naime, predstavnici manjinskog, vladajućeg sloja - veoma obrazovani - svijetle poruke talijanskoga Risorgimenta tumače na svoj, veoma oseban način, u nacionalistički sve izraženijem iredentističkom duhu, tumačeći da su Talijani Istre oduvijek njeni starosjedioci, a da su Slaveni samo došljaci koji su - k tome - ostali i necivilizirani barbari. Ipak, osobito pod utjecajem Rijeke i nagloga ali relativno kratkoga pomorsko-brodarskog prosperiteta na bazi jedrenjaka, dolazi do stvaranja nešto sitnoga građanstva i među Hrvatima, osobito u gradićima sjeveroistočne Istre, te na otocima.

Sistem je, dakle, i poslije pada neoapsolutizma, od početka 60-ih godina dalje, sa Saborom i vladom pokrajine na čelu, isključivu vlast i dalje davao već i inače povlaštenoj staroj talijanaško-talijanskoj vladajućoj grupaciji, koja se kampanilistički ponaša u vrijeme brzih kretanja u suvremenom svijetu. Tako se, npr. veoma sporo rješavaju problemi u vezi s raskmećivanjem, nepripremljeno se dočekuju propast jedra i pobjeda pare (što rezultira propašću veoma propulzivnih grana privrede - brodogradnje i brodarstva u Istri) te pojave boleština vinove loze. U suštini slabe su, kao što

je rečeno, koristi od velikih centara - Trsta i Rijeke, a očito je da se Pula do kraja spomenutoga razdoblja razvija isključivo zahvaljujući posebnom bečkom interesu samo za podizanje glavnoga pomorskog arsenala u Monarhiji.

Kao što nije pratio gospodarske promjene, tako vladajući talijanaško-talijanski sloj nije sve do 80-ih godina primijetio da se u posljednjih 20-tak godina izgrađuje hrvatski politički pokret, i to na bazi Strossmayerova jugoslavenskog narodnjaštva, odnosno nekadašnjega ilirskog pokreta. Glavni nosioci suprotstavljenih snaga u prvome razdoblju snažne su ličnosti - porečko-puljski i tršćansko-koparski biskup dr. Juraj Dobrila iz tinjanskog Velog Ježenja na hrvatskoj strani i odvjetnik talijanaš dr. Francesco Vidulich iz Velog Lošinja, na talijanaško-talijanskoj strani; kasnije, do raspada Monarhije, na hrvatskoj strani najmarkantniji je Kastavac iz Klane, pravnik dr. Matko Laginja, nosilac kroatističke koncepcije, ali bez one ekskluzivne Starčevićeve komponente. U oblasti kulturnog života naročito treba istaknuti književnika Evgenija Kumičića iz Brseca, međutim, njegovo književno djelo nastaje u Zagrebu.

Nosioci hrvatskoga i slovenskog političkog pokreta do prijeloma 19. u 20. st. uspjeli su suzbiti razvoj talijanaško-talijanskoga iredentističkog pokreta, iako on u Istri ubrzano mijenja kvalitetu. Kakav je bio intenzitet suprotstavljanja, svjedoče i novi, socijalistički te klerikalni pokreti koji se također cijepaju po nacionalnim linijama. Iz takvoga stanja duhova izbija nekoliko snažnijih ličnosti - socijalistkinja i književnica Giuseppine Martinuzzi, pjesnik Renato Rinaldi, skladatelj Luigi Dallapiccola, historičar Bernardo Benucci - svi na talijanskoj strani, a na hrvatskoj književnik Rikard Katalinić-Jeretov, književnik i političar Milan Marjanović, npr.

2.

"Bachov apsolutizam" ili kako ga u novije doba nazivaju historičari "neoapsolutizam", u Habsburškoj se Monarhiji bližio svome kraju. Sve zategnutije unutrašnje političke prilike bile su u uskoj vezi sa sve težom vojnom i političkom situacijom, pri čemu je naročito bio presudan austrijski poraz u talijanskom ratu 1859. Vlada je morala popuštati, pa je 1860. god. izdala tzv. Listopadsku diplomu, u kojoj je, pored ostalog, predviđeno i osnivanje "Pokrajinskih sabora". S tim aktom od 20. listopada 1860. god. nestale su i neke dotadašnje geografsko-upravne tvorevine, pa tako među njima i Istarsko okružje. Na upit iz Beča, tršćanski je namjesnik 2. prosinca 1860. Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beču predložio osnivanje tri sabora u svojem Austrijsko-ilirskom primorju, po jedan za Goričku, za Trst i za Istru; smatrao je da sjedište istarske institucije treba da bude u Poreču. Očito je da se namjesnik držao historijskih okvira triju regija.

Istovremeno, pokrenuo se i Zagreb, tražeći od vladara da se s (Banskom) Hrvatskom sjedine "nezgodom vremena otrgnuta Dalmacija, s otocima Krkom, Cresom, Osorom i Lošinjem, i s kotari sada Istrianski, a od starine hrvatskim", ali i (tadašnja) Rijeka - predlažući da se Kraljevini Hrvatskoj pridruži "i onaj kus Dalmacije s otoci, i sav južno-i severozapadni kraj nekadašnje velike Kraljevine Hrvatske, rečju sve one među Sočom i Nemačkom ležeće pokrajine (...)", Franjo Josip I. nije na to odgovorio.

Dvor je zapravo prihvatio prijedlog svoga tršćanskog namjesnika Burgera, s time da je Istra dobila status markgrofovije. Međutim, "Veljačkim patentom" od 26. 2. 1861. god. sistem se donekle vraća na centralističke pozicije, što nije išlo u korist većine pučanstva u Istri i na kvarnerskim otocima jer je ponovo favorizirao manjinu - Talijane, ali i tada, naravno, imućni sloj, dakle talijanaško-talijanski. Odlučeno je da Istarski sabor u Poreču bude sastavljen od 30 zastupnika, od toga će trojica biti virilisti - to su krčki, porečko-puljski i tršćansko-koparski biskupi, pa pet predstavnika veleposjednika, osam predstavnika gradova i trgovišta, odnosno industrijskih mjesta, dva zastupnika trgovačko-obrtničke komore i dvanaest poslanika vanjskih tj. seoskih općina. Stjecanjem povijesnih okolnosti, seoske su općine imale gotovo u cjelini hrvatsko i slovensko stanovništvo, međutim, mogućnosti saborske prevage bile su isključivo na strani talijanaško-talijanskih aristokratskih i građanskih predstavnika, koji su, istina, bili u apsolutnoj manjini, ali su u rukama imali svu ekonomsku, a time i političku moć.

Veoma mali dio istarskog pismenog puka mogao se informirati o zbivanjima oko organizacije budućeg Sabora, i to pod uvjetom da je znao čitati na talijanskom. Tako je veoma malo Hrvata i Slovenaca znalo da je visina poreza bitna da bi se imalo pravo glasa. Naime, pravo glasa imali su zemljoposjednici koji su zemljarinu plaćali u iznosu od najmanje 100 forinti godišnje, stanovnici gradova koji su plaćali porez u najmanjem iznosu od 10 forinti, a izbornik u kuriji vanjskih ili seoskih općina mogao je biti samo onaj tko je plaćao zemljarinu najmanje u iznosu od 1 forinte. Iz svega se vidi da je prilikom stvaranja izbornih regula oštro došao do izražaja samo klasni i nacionalni motiv, jer je na taj način ogromna većina pučanstva Istre, tj. hrvatska, bila onemogućena da izabere svoje predstavnike u Saboru. Uz to, neposredno glasanje javnim načinom predviđeno je bilo za tri prve kurije, dok je seoska, koja je zapravo davala najveći broj zastupnika, morala još proći kroz posredne izbore; te vanjske (seoske) općine na svakih su 500 stanovnika birale svoje izbornike (fiducijare), a ovi su potom izabirali predviđenih 12 seoskih zastupnika.

Rok za izbore bio je veoma kratak, a velika većina stanovništva gotovo da i nije znala da se oni održavaju. Za prvi Istarski sabor izbori su bili raspisani za 22, 23. i 26. ožujka 1861. godine. Rezultat je bio jasan unaprijed - apsolutna premoć bila je na talijanaško-talijanskoj strani; obzirom na kurijalni sistem tako je od 27 mogućih izabrano 25 njihovih zastupnika, a samo dva hrvatsko-slovenska zastupnika, u vanjskim (seoskim) općinama. Vrijedi ih imenovati: Slovenac Josip Samsa u sudbenim kotarima Volosko i Podgrad na sjeveroistoku Istre, te Hrvat dr. Franjo Feretić za područje otoka Cresa, Krka i Lošinja. No, kada je vidio sastav Sabora, u koji je ušlo dvadeset izrazitih iredentista, Samsa se sâm odrekao zastupničke časti.

Zašto su Hrvati i Slovenci glasali za talijanske predstavnike u prvome Istarskom saboru, a tako i dugi niz godina kasnije? To je vidljivo i iz ranijih riječi u ovome prilogu - ovisilo je o odnosu snaga u Istri. Pitanje izbornoga odlučivanja vrlo je lijepo opisao u doba fašizma upravo talijanski historičar Istre Giovanni Quarantotti rekavši "da su slavenski

izbornici glasali za talijanske kandidate, ne možda zato što su imali njihove talijanske nazore i političke težnje, nego zato što su slavenski izbornici bili pod utjecajem ekonomske nadmoćnosti talijanskog elementa". A to je presudilo i tada, i dugi niz desetljeća kasnije.

Ovdje treba upozoriti i na to da su sva tri virilista bili Slaveni te da su nacionalno bili svjesni; to su: Slovenac tršćansko-koparski biskup dr. Bartolemej Legat, te Hrvati porečko-puljski dr. Juraj Dobrila i krčki dr. Ivan Josip Vitezić.

Za prvoga predsjednika Sabora koji je ujedno obavljao dužnost pokrajinskog kapetana tj. predsjednika Zemaljske vlade, car je imenovao člana veleposjedničke kurije markiza Gianpada Polesinija, a za njegova zamjenika člana kurije gradova, trgovišta i industrijskih mjesta, predstavnika Velog Lošinja, Cresa i Krka, spomenutoga dr. Francesca Vidulichia.

Prvi sastav Istarskog sabora ostao je zapamćen u povijesti samo po opstrukciji talijanaško-talijanske većine. Radilo se o tome da je ova, pod znatnim utjecajem događaja na Apeninskom poluotoku te snaženja talijanske nacionalne i državne ideje, nastojala onemogućiti izbor zastupnika Sabora u donji dom austrijskog parlamenta - u Carevinsko vijeće. Zbog toga je Sabor raspušten, mada se prije toga uspjelo izabrati Zemaljski odbor i njegova tajnika. Vlada je nakon toga pažljivije i ozbiljnije prišla izborima te stvaranju novoga sastava Sabora, koji je zatim izabrao oba svoja predstavnika u bečki parlament; to su bili sâm namjesnik Burger i spomenuti biskup dr. Juraj Dobrila. Tako je drugi sastav Sabora mogao potrajati normalni period od 6 godina, do 1867. godine. No, iako su i dalje bili u apsolutnoj manjini, hrvatsko-slovenski predstavnici uz pomoć virilista, povelili su žestoku borbu i stalno su bili u ofanzivi. To se osobito vidjelo već u prvome sazivu Sabora, 1861. godine kada su tražili dvojezičnost u uredima. Prvi je to pitanje pokrenuo biskup Legat, upozoravajući na slovensku većinu u pokrajini; naravno, uzaludna je bila njegova intervencija.

3.

Zadržali smo se nešto više na prvom zasjedanju Istarskog sabora, jer je karakterističan i za ostala razdoblja; a ta karakterističnost ogleda se u žestokoj borbi saborske manjine, koja je predstavljala apsolutnu većinu hrvatskoga puka u Istri, protiv saborske većine, kao predstavnika apsolutne manjine stanovništva Istre.

I dalje se, još dugo vremena, pučanstvo slabo odazivalo na izbore; tako je za treći sastav Sabora (1867-1870) glasalo, npr., u kotaru Volosko i Podgrad samo 327 izbornika od upisanih 2204, a u otočnom kotaru Cres, Lošinj i Krk samo 12% izbornika. U pojedinim razdobljima, štoviše, bilo je i opasno ići na izbore; tako, npr., 1883. god. izbornici u Pazinu nisu uopće bili obaviješteni o izborima za šesto razdoblje saborskog rada, a oni koji su ipak nekako stigli na glasačka mjesta, morali su zatražiti pomoć oružnika kako bi se mirno mogli vratiti kućama.

Kraj trećega razdoblja Sabora značajan je i po znatnijoj promjeni talijanaško-talijanske politike u Saboru, a time i u cijeloj pokrajini. Naime, već je 1861. godine, u vrijeme prvoga saborskog zasjedanja, jedan od vođa iredentista Antonio Madonizza oštro govorio: "Među biskupima, Feretićima i nama je ponor; i na drugo ne treba misliti". Do kraja trećega zasjedanja situacija se još više zaoštrila, pogotovo kada je za predsjednika Sabora i pokrajinskog kapetana imenovan spomenuti odnarođenik dr. Fancesco Vidulich, koji formalno nije zastupao jako tvrdnu liniju prema hrvatskom (i slovenskom) pokretu, ali ju je u praksi jasno provodio. Do tada su se odnosi u Saboru tako zaoštrili da Dobrila više nije mogao biti izabran u bečki parlament, pa su, čuvajući biskupsko dostojanstvo i osobnu čast u Sabor nakon 1868. god. prestala dolaziti sva tri njegova virilna člana, tj. crkveni poglavari Istre i kvarnerskih otoka; štoviše, talijanaško-talijanski zastupnici nemoćni da im se suprotstave argumentima - zatražili su da se ukinu virilna mjesta, što, međutim, nije učinjeno.

4.

Od niza veoma važnih predmeta što ih je Istarski sabor raspravljao u svome polustoljetnom životu ima zaista mnogo detalja koje bi trebalo zabilježiti, što je, naravno, nemoguće u ovome prilogu. Vrijedi, dakle, ovom prigodom izlučiti samo neke karakteristične primjere koji su opterećivali odnose u Saboru, a tako i u pokrajini u cjelini.

Jedno od bitnih pitanja, npr., bilo je pravo na upotrebu materinjeg jezika u javnome životu, pa tako i u Saboru. Spomenuto je da je to pitanje isticano već u prvoj saborskoj sesiji, a ono se ponavljalo desetljećima. No u prvih dvadesetak godina u Saboru se gotovo nitko nije usudio govoriti na hrvatskom jeziku. Tako je zastupnik Franjo Ravnik, Slovenac i svećenik - očito samo ispitujući teren - god. 1869. istaknuo da se, iako bolje poznaje svoj materinji jezik od talijanskoga, samo zato "da ne bi govorio zidu i da bude razumljiv svima" odriče prava da govori na svome jeziku. Mirno je prošlo 1871. godine - koliko je poznato - i prvo isticanje slavenskih, hrvatskih riječi u Saboru; bilo je to u povodu vitalne teme - da se i sjeveroistočni dio Istre (Kastav i Podgrad) uključe u carinsku zonu u kojoj je, inače, bila ostala Istra. Tada je - ilustrirajući težak položaj kastavsko-podgradskog življa - tamošnji poslanik Franjo Marotti ubacio u svoj govor i nekoliko pjesničkih rečenica na hrvatskom jeziku, što je - začudo - stenograf zabilježio u saborskom zapisniku; zapravo, te je riječi Marotti već bio izrekao na prvome hrvatskom taboru Istre i kvarnerskih otoka, koji je održan iste godine u Kastavščini. Kao velika rijetkost ostalo je zabilježeno da je i zastupnik Andrija Šterk, tadašnji lovranski župnik (kasniji krčki i tršćansko-koparski biskup), bez posljedica započeo 1880. god. svoj govor čuvenim buntovnim riječima pjesnika Petra Preradovića: "Zora puca bit će dana!". No, u izmijenjenim političkim prilikama, od 80-tih godina dalje, kada je veoma borbeno i oštro počela nastupati druga (pravaška) generacija hrvatskih političara, u Saboru se više nije tolerirala niti jedna hrvatska riječ. Tako je njezin prvak dr. Matko Laginja 21. kolovoza 1883. god. započeo govor riječima na hrvatskom jeziku: "Poštovana gospodo Latini! Izbor u

Pazinu..."; ali, dalje nije mogao, jer se dio slušalaca na galeriji razgalamio, a talijanaško-talijanski zastupnici demonstrativno su napustili sabornicu. Predsjednik je ispraznio buntovnu galeriju, Laginji dozvolio da i dalje govori hrvatskim jezikom, ali Laginja je nastavio na talijanskom, jer je smatrao besmislenim da ga ne sluša protivnička stranka. Laginja se poslije, nakon izlaska iz sabornice, jedva dočepao sigurnoga konačišta, a slijedećeg je dana potajno jedva uspio napustiti Poreč.

God. 1888. tršćansko je Namjesništvo Primorja javilo Istarskom saboru da se interpelacije moraju primati u bilo kojem pokrajinskom jeziku, pa su hrvatski zastupnici povremeno koristili to svoje pravo. Ali, još i 1894. god. vladin je povjerenik u Istarskom saboru izjavljivao da će, doduše, svaki spis na "slavenskom" jeziku biti primljen u Saboru, no, da će talijanska većina na njih odgovarati kako sama odluči s obzirom na to da je talijanski jezik poslovni jezik u Saboru. Na to su - umjesto da govore - hrvatski zastupnici počeli čitati svoje interpelacije, naravno, na hrvatskom jeziku.

Značajno pitanje u saborskim raspravama bio je i problem školstva. Tako se, npr., 1868. god. raspravljalo o tome da pazinska gimnazija pređe s njemačkog na talijanski nastavni jezik, na što su reagirali namjesnički organi iz Trsta s opaskom da u pokrajini već rade dvije talijanske gimnazije, dakle trebalo bi od sada raditi u korist slavenskoga i njemačkog jezika. No, borba za hrvatsku gimnaziju nastavlja se u Saboru desetljećima, do 1899. godine, kada je ona zaista otvorena - kao prva - u Pazinu. Talijanaško-talijanski zastupnici sistematski su odbijali ili opstruirali prijedloge da se proširi ili barem pomogne hrvatskom i slovenskom školstvu; štoviše, njihov zastupnik Sbisa je 1871. god. protestirao: "Zar je naša dužnost da Slavene probudimo...?"

Važno pitanje vlasti u pokrajini ležalo je i u konstrukciji općinskih međa. Tako su talijanaško-talijanski zastupnici rano shvatili da je taj problem zapravo pitanje opstanka njihove vlasti. Naime, kao što je spomenuto, njihova puna vlast se prostirala uglavnom u gradićima i gradskim centrima, a iz njih na prostrana hrvatska (i slovenska) područja Istre i otoka. A god. 1861. bile su u Istri 142 mjesne općine, što je išlo na štetu talijanaško-talijanskih interesa. Zato se išlo na okrupnjavanje općina i to tako da ih je 1868. god. ostalo samo 46 (god. 1918. bilo ih je 53). Naravno, kako je jačao hrvatski nacionalni pokret, niz je tako stvorenih općina s hrvatskom većinom stanovništva ipak postupno počeo prelaziti u hrvatske ruke. Saborska je većina tada pošla suprotnim putem - nastojala je te sada velike hrvatske općine podijeliti na manje; takav je slučaj bio, npr., s općinom Krk na o. Krku, koja je podijeljena na tri manje općine kako bi u njima prevagnuo talijanaško-talijanski utjecaj.

5.

Spomenuli smo početak borbe za nacionalnu ravnopravnost u oblasti slobodne upotrebe jezika. Naime, službeni jezik u Saboru te u pokrajini u cjelini bio je talijanski, bez obzira na hrvatsku većinu. Samo dva-tri puta je, kako je rečeno, pokoji hrvatsko-slovenski zastupnik progovorio poneku narodnu riječ, ali tek od 80-tih godina dalje započela je življa upotreba

hrvatskoga odnosno slovenskoga jezika. Naime, do osmog desetljeća 19. st. vodstvo hrvatsko-slovenskog političkog pokreta - koji se počeo formirati 60-tih godina i uglavnom se oformio u početku 70-tih godina - imali su u svojim rukama predstavnici jugoslavenske nacionalne ideje u smislu stajališta biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Osobito su se isticali dr. Juraj Dobrila i Dinko Vitezić, a glavna žarišta preporodnog pokreta postali su Vrbnik na o. Krku i Kastav kod Rijeke. Ne može se reći da jugoslavenski nastrojani zastupnici nisu svoj posao obavljali kako treba - baš obratno, ali činjenica jeste da je nastupilo burnije političko razdoblje u Saboru nakon što je došlo do smjene generacije - u počecima osmog desetljeća. Naime, prevagnuli su u vodstvu pristaše kroatističke nacionalne ideje, privrženici pravaškog nauka dr. Ante Starčevića, koji su bili znatno borbeniji i energičniji. Krenuli su o ofenzivu i u Saboru koja je trajala preko dvadeset godina, sve do početka 20. stoljeća. Tek tada, uspjelo se dobiti takav odnos snaga u Saboru koji je omogućavao kakvo-takvo ravnopravno raspravljanje. Međutim, pravoga dijaloga nije moglo biti.

6.

Istarski je sabor dugo vremena imao - kako je rečeno - sjedište u Poreču i u tome su se gradu redovito održavala njegova zasjedanja; od kraja stoljeća sesije se, međutim, održavaju i u Kopru te Pulji. Na čelu Sabora bio je Zemaljski odbor - neka vrsta njegova izvršnoga organa, pokrajinske vlade, kojim je rukovodio pokrajinski kapetan, tj. predsjednik Sabora u istome licu; njega je postavljao sâm vladar iz redova zastupnika. Članovi Zemaljskog odbora bili su i tri asesora, koji su birani među zastupnicima; u početku su jednoga birali veleposjednici, drugoga gradovi i općine, a trećega cijeli Sabor. Redom su to dugo vremena bili samo talijanaško-talijanski predstavnici, a tek prema kraju stoljeća birao bi se i pokoji hrvatski ili slovenski predstavnik. Pokrajinski kapetan, tj. predsjednik Sabora redom je bio predstavnik samo talijanaško-talijanskoga kruga; najduže - od 1868. do 1889. godine - bio je to dr. Francesco Vidulich iz Velog Lošinja, za čijeg je razdoblja zauzeto oštrije talijanaško-talijansko stajalište protiv hrvatsko-slovenskih interesa. U Zemaljskom odboru radilo je desetak, pa i više činovnika.

Bečka je vlada imala u Saboru svoga neposrednog predstavnika; to je bio njezin povjerenik, komesar, a vlada ga je imenovala iz redova saborskih zastupnika.

Najviši organ vlasti u Austrijsko-ilirskom primorju - u koji je ulazila i Istra s kvarnerskim otocima kao posebna pokrajina - bio je tršćanski namjesnik; naravno, on je mogao sudjelovati u radu Sabora, mogao je istupati i govoriti, ali ako nije bio zastupnik u njemu, nije mogao imati pravo glasa.

7.

Sabor je imao određene kompetencije, pa je tako imao i zakonodavnu vlast, ali samo, naravno, u okviru državnih zakona; uz to, svaki njegov zakon morao je osobno potvrditi i vladar. Sabor, međutim, nije imao

vrhovni nadzor nad općinama, već je to imala država, ali je nadzirao općinsku imovinu i ustanove. Sabor je imao određene ingerencije u financijama, tj. mogao je raspisivati porez, ali samo u visini od 10 %; od čega je za svote iznad toga postotka bila potrebna vladareva dozvola.

Spomenuli smo da je Sabor započeo svoje djelovanje 1861. god. biranjem dva svoja predstavnika (iz svojih redova) za zastupnike u donji dom austrijskog parlamenta - Carevinsko vijeće. Taj sistem važio je do 1873. godine, kada se prelazi na tzv. neposredno biranje, tj. birani su izbornici, koji su, zatim, birali četiri zastupnika. Taj sistem uspio je dati samo jednoga hrvatskog (i slovenskog) poslanika za Beč, i to u seoskim odnosno vanjskim općinama istočne Istre i kvarnerskih otoka; od 1873. do 1891. god. bio je to dr. Dinko Vitezić, a od 1891. god. dalje uspjelo se izboriti zastupničko mjesto i u vanjskim općinama zapadne Istre. No, naravno, znatno nadmoćnija većina među zastupnicima u parlamentu redovito je bila iz redova talijanaško-talijanskoga vladajućeg sloja. Kada je radio Bečki parlament, porečki Sabor nije zasjedao.

U počecima je u Sabor uspio ući samo pokoji pojedinac Hrvat ili Slovenac; tek 1870. god. uspjelo se u Sabor izabrati od 27 mogućih čak 5 hrvatsko-slovenskih zastupnika, pa se dugo vremena oko toga broja i kretala brojka predstavnika većinskog naroda u Istri. Međutim, tada je kurija gradova dobila još 3 mjesta u Saboru - sada ih je bilo ukupno 11, pa je i broj protivnika ostao isti. No, 1908. god. došlo je do međustranačkog i međunacionalnog sporazuma, tako da su vanjske, tj. seoske općine dobile 15, a gradovi i trgovišta 14, dok je veleposjedničkih predstavnika bilo 5. Uvedena je, međutim, i tzv. opća kurija koja je davala 8 zastupnika, a za koje su mogli glasati svi muškarci stariji od 24 godine. Sada je Sabor imao ukupno 44 zastupnika.

8.

Pokrajinski ili Zemaljski Sabor Istre s kvarnerskim otocima - kako smo spominjali - djelovao je na temelju određenih državnih zakona, slično drugim austrijskim saborima u pokrajinama. U njegove nadležnosti ulazile su sve oblasti političkoga, privrednog, kulturnog i prosvjetnog, odnosno društvenog života. Radilo se o vitalnom privrednom životu - o poljoprivredi, stočarstvu, šumarstvu, zatim o vojsci, njenom smještaju i opskrbi, o raznim školskim i crkvenim poslovima, o pokrajinskim financijama, o raznim pitanjima iz političkog života, itd. Sabor je, npr., raspravljao i o bračtovštinama, o ezoneru, o vodama, o službenom jeziku u Saboru, o talijanskom, njemačkom i slovenskom jeziku u školi, sudu, o staroslavenskom jeziku u crkvi, o lječilištima u Istri, lukama, mornarici, općinama, povijesti i starinama, o upravi, praznicima, o pomoćnim pučkim i poljodjelskim školama i o njihovim učiteljima, o srednjim školama, pripravnicima za učiteljske, učiteljskoj i obrtnoj školi, o realnoj gimnaziji, o talijanskim, njemačkim i hrvatskim gimnazijama, o nautičkim školama, o univerzitetu (god. 1866. u Saboru je predloženo da se osnuje talijanski, a 1886. god. je predloženo da se osnuje talijansko-slavenski fakultet; oba prijedloga nisu realizirana), itd. Cjelokupni život Istre i kvarnerskih otoka odvijao se i razvijao od 1861. do 1916. god. u Istarskom saboru.

Valja naglasiti da je u Saboru od 1884. god. djelovao Hrvatsko-slovenski klub zastupnika.

9.

I da nabrojimo u kojim je vremenskim razdobljima djelovao Sabor; to je bilo od 6. travnja do 24. rujna 1861, pa od 1861-1867, od 1867-1870, od 1870-1877, od 1877-1883, od 1883-1888, od 1889-1895, od 1895-1900, zatim 1901, pa od 1901-1908. i od 1908. do 1910. godine. Te zadnje predratne godine bili su provedeni izbori, ali je započeo I. svjetski rat. Ratna kataklizma umrtvila je politički život u Istri, ponajprije stoga što je ona postala ratno, pogranično područje u vrijeme kada je Italija 1915. godine ušla u rat protiv Austro-Ugarske. Uoči rata Italija je Istru tražila od Austro-Ugarske, ali je ona nije htjela dati, Antanta ju je pak odmah obećala Italiji, tako da je - konačno - Rim zaratio sa svojim višedecenijskim saveznikom. Zbog rata Sabor nije ni započeo s radom. Konačno, 1916. god. ukinuta je pokrajinska autonomija u austrijskim zemljama; tada su raspušteni i zemaljski sabor i pokrajinska vlada, a umjesto njih imenovana je pokrajinska upravna komisija koja je djelovala do 1918. godine. Tada se Monarhija raspala, a Istru okupirala talijanska vojska; neki pokrajinski organi djelovali su još neko prijelazno doba.

Faktički je, međutim, zadnja saborska sjednica održana još 18. listopada 1910. godine, kada je saborska atmosfera bila tako uzavrela da je došlo do gužve u kojoj je bio prevrnut i predsjednički stol; u sukob zastupnika umiješala se i publika s galerije. Konačno, vladinom povjereniku nije preostalo ništa drugo do da učini radikalnan potez - to saborsko zasjedanje morao je objaviti zaključenim.

10.

Istarski sabor formalno je djelovao od 1861. do 1916. godine, ali je praktički prestao sa zasjedanjima već 1910. godine. Ukupno je djelovao tijekom više vremenskih razdoblja, s nizom sjednica. Do 1867. god. birao je poslanike u bečko Carevinsko vijeće među svojim zastupnicima. Djelovao je u izuzetno burnome vremenu druge polovine 19. i u početku 20. stoljeća, kada je narod Istre i kvarnerskih otoka - koji su činili jednu austrijsku pokrajinu, sa sjedištem u Poreču - bio dio mnogoljudne Habsburške Monarhije. Beč je malo mario za njih, osim ukoliko nisu bili u pitanju, npr., vitalni ekonomski ili vojni interesi same Monarhije. To je predodredilo i suštinu povijesnih procesa u Istarskom saboru, gdje su se oštro sukobljavale dvije građanske grupacije - talijanaško-talijanska većina koja je bila vladajuća zahvaljujući izbornom redu, te ekonomskoj i političkoj moći, iako je bila predstavnik manjine stanovništva Istre i otoka, te hrvatsko-slovenska manjina koja je zastupala interese apsolutne većine pučanstva pokrajine. Taj sukob trajao je do kraja djelovanja Sabora (koji je faktički i prestao djelovati zbog fizičkih sukoba u sabornici, 1910. godine).

Sabor je birao Zemaljski odbor, kojemu je - kao i Saboru - na čelu bilo isto lice: predsjednik Sabora, odnosno pokrajinski kapetan; on je morao biti zastupnik, ali ga je imenovao vladar.

Na kraju se može istaći da o djelovanju Istarskog sabora od 1861. do 1916. god. postoji dosta sačuvanoga izvornoga rukopisnoga i drugoga materijala. Arhivalije su dobro sačuvane i nalaze se u Historijskom arhivu Rijeke. O njima je detaljniji inventar objavljen u "Vjesniku" riječkog arhiva sv. 5 za 1959. godinu. Sadržaj fonda je ogromno bogatstvo, prepuno podataka i materijala koji zadiru u sve pore života Istre i kvarnerskih otoka u drugoj polovini 19. i u početku 20. stoljeća.

NAJUŽI IZBOR LITERATURE

1. Fran BARBALIĆ, "Narodna borba u Istri od 1870-1915. god. (Prema bilješkama iz "Naše Sloge")", Zagreb 1952.
2. Fran BARBALIĆ, "Prvi istarski sabori (1861-1877)", Rad 300 JAZU, Zagreb 1954, str. 279-429.
3. Ivan BEUC, "Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX. st. i početkom XX. stoljeća", Zagreb 1975.
4. Ivan BEUC, "Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945)", Zagreb 1969.
5. Ivan BEUC, "Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Pravnopovijesne studije", Zagreb 1985.
6. Ivan BEUC, "Pred prvo zasjedanje Istarskog sabora 1861. god.", Riječka revija, I, 1, Rijeka 1952, str. 44-46.
7. Vjekoslav BRATULIĆ, "Zapisnici sjednica Hrvatsko-slovenskog kluba zastupnika Istarskom saboru (1884-1901)", Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 11-12, Rijeka 1966-1967, str. 121-199.
8. Zora BREČEVIĆ, "Zemaljski sabor Istre do njegove likvidacije 1861-1942", Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 19, Rijeka 1974, str. 473-475, i u: Pazinski memorijal 5, Pazin 1976, str. 205-207.
9. "Detaljni inventar arhiva Zemaljskog sabora i Zemaljskog odbora Istre". Vjesnik Historijskog arhiva 5, Rijeka 1959, str. 509-556.
10. Drago GERVAIS, Istarski sabor (od 1909-1914), Riječka revija, I, 3, Rijeka 1952, str. 150-156, 3, str. 219-225.
11. "Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik", Zagreb 1969.
12. "Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove". Beograd 1952.
13. "Juraj Dobrila 1812-1882, istarski preporoditelj", Pazin 1985.
14. Berislav LUKIĆ, Borba za ravnopravnost hrvatskog jezika u Istarskom saboru, Jadranski zbornik 2, Rijeka-Pula 1957, str. 121-148.
15. Božo MILANOVIĆ, "Hrvatski narodni preporod u Istri", Pazin, 1/1967, 2/1973.
16. Giovanni QUARANTOTTI, "Storia della Dieta del Nessuno", Poreč 1928.
17. "Vodič Historijskog arhiva Rijeka", Pazin-Rijeka 1980, str. 51-53.
18. Nikola ŽIC, "Biskup Dobrila u Istarskom saboru", Zagreb 1926.

Zusammenfassung

BEITRAG ZUR GESCHICHTE DES ISTRIANISCHEN LANDTAGS (1861-1916)

Der Istrianische Landtag wirkte förmlich von 1861 bis 1916, aber praktisch hörte er mit den Sitzungen schon im Jahr 1910 auf. Im gesamten, wirkte er im Laufe verschiedener Zeitperioden mit vielerleichen Sitzungen. Bis ins Jahr 1867 wählte man zwischen seinen Vertretern Abgeordnete in den Wiener Reichsrat. Dieser Landtag wirkte in einer ausserordentlich unruhigen Zeit in der zweiten Hälfte 19. Jh. und am Anfang 20. Jh, als das Volk von Istrien und den Inseln von Kvarner - die zusammen eine österreichische Provinz mit dem Sitz in Parenzo derstellten - Teil der vielmenschigen Habsburg-Monarchie bildeten. Wien kümerte sich nicht viel um sie, ausser wenn vitale ökonomische oder militärische Interessen der Monarchie in Frage kamen. Dies bestimmte im wesentlichen die geschichtlichen Prozesse im Istrianischen Landtag, in dem sich zwei verschiedene bürgerliche Gruppen scharf auseinandersetzen-italianisierte-italienische Mehrheit, die Dank der ökonomischen und politischen Macht die Regierende war, obwohl sie die Minderheit der Bewohner Istriens und der Insel vertretete, und die kroatisch-slovenische landtägliche Minderheit, die die Interesse der apssoluten Mehrheit der Provinzeinwohner vertretete. Diese Auseinandersetzung dauerte bis zum Ende der Tätigkeit des Landtages.

Der Landtag wählte den Landesausschuss als einen Werwaltungsorgan, dem die selbe Person - wie dem Landtag - vorstand: der Landtagspräsident, beziehungsweise der Landshauptmann; dieser musste ein Abgeordnete sein, aber gewählt hat ihn der Kaiser.

Am Ende muss man betonen, dass über die Tätigkeit des Istrianischen Landtags in den Jahren 1861-1916 eine grosse Menge von Originalhandschriften und anderen Material erhalten ist. Die Archivalien sind gut erhalten und befinden sich in dem Historischen Archiv Rijeka. Der Bestandinventar ist in der Zeitschrift "Vjesnik" des Archivs Rijeka Bd. 5, Jahr 1959 vollständig gedruckt. Der Bestandsinhalt ist ein riesiges Reichtum, mit zahlreichen Informationen und Materialien, die ins gesammte Leben Istriens und der Insel von Kvarner in der zweiten Hälfte 19. Jh. und Anfangs 20. Jh. eingreifen.

Übersetzung Deana Kovačec